

Irak – en västerländsk konstruktion

En klump ondska på två ben. Så utmålas Saddam Hussein och den bilden är bra nära sanningen. Men både hans regim och hans land är i viss utsträckning skapade av västvärlden. Dessutom är Irak så instabilt att terror ter sig som förutsättningen för dess sammanhållning. Därför står en folkvald irakisk ledare inte på västmakternas önskelista.

Irak är ett av de mest tydliga exemplen på den koloniala gränsdragningens förödande konsekvenser för ett lands etniska och religiösa sammansättning. Södra Irak domineras av shiamuslimska araber som utgör 55 procent av landets befolkning. Centrala Irak – och regimen – domineras av sunnimuslimska araber som utgör 20 procent av befolkningen. Norra delen av landet domineras av sunnimuslimska kurder som inte ens har arabiska som modersmål och som utgör 20 procent av befolkningen. Dessutom finns kristna och andra minoriteter.

Hur kom det att bli så? För att förstå det måste vi ta en snabbtitt i historien. Dagens Irak sammanfaller i stort sett med det gamla Mesopotamien, tvåflodslandet mellan Eufrat och Tigris som var centrum för flera högkulturer, bland annat den babyloniska och den sumeriska. Från 1500-talet och nästan 400 år framåt kom Mesopotamien att tillhöra det Ottomanska riket.

År 1869 hände det som skulle lägga grunden till västvärldens massiva intresse för Mellanöstern: olja upptäcktes i Egypten. Under de följande årtiondena gjordes många oljefynd på olika håll i regionen och Västeuropas intresse stärktes. Britterna kastade särskilt lystna blickar på Mesopotamien eftersom det sågs som strategiskt för att säkra handelsvägarna till Indien.

Första världskriget närmade sig. Med hjälp av underförstådda löften om självständighet vann britterna arabernas stöd – och därmed kriget över de turkiska styrkorna.

Löftena glömde britterna snabbt. Med Tyskland och Turkiet oskadliggjorda, och Ryssland revolutionerat till Sovjetunionen, blev det Storbritannien och Frankrike som delade upp det forna Ottomanska riket mellan sig. Mesopotamien tillföll britterna och döptes 1921 om till Irak.

Irak har genom den koloniala gränsdragningen fått endast ett minimalt tillträde till kusten vid Persiska viken. Det har fått en mängd grannländer – idag sex – men ingen naturlig bundsförvant. Två av grannländerna, Iran och Turkiet, är inte arabiska och har större befolkning.

Irak har fått stora naturtillgångar inte bara i form av olja och utan också i form av bördig jordbruksmark. Men samtidigt har landet problem med vattentillgången. Eufrat och Tigris är landets vattenförsörjare men de har båda sina källor i Turkiet och Eufrat passerar dessutom Iraks ärkefiende Syrien på sin väg till Irak. Detta är en källa till spänning i regionen idag.

En annan osäkerhetsfaktor grundlades i och med gränsdragningen är Kuwait. Området hörde under den ottomanska tiden till provinsen Basra i södra Irak och Saddam Hussein räknar fortfarande Kuwait som en irakisk provins.

Sedan britterna säkrat sina oljeintressen och militära rättigheter blev Irak självständigt 1932. Landet – en monarki sedan 1921 – kom att präglas av en rad kupper och motkupper. 1958 tog Abd Karim Kassem makten, avskaffade monarkin och exproprierade de västerländska oljetillgångarna.

Kassem mördades 1963 i ännu en kupp. Bakom den stod det panarabiska Baathpartiet, grundat 1947. Med all sannolikhet hade USA och Storbritannien också varsitt finger med i spelet – åtminstone var väst inte ovänligt inställd till den nya regimen, styrd av det parti där den unge juristen Saddam Hussein redan var aktiv medlem.

Saddam Hussein har idag i praktiken styrt Irak i närmare 30 år – först i tio år som en brutal maktfaktor i kulisserna och sedan 1979 som president. Under större delen av denna period har han haft västvärldens förtroende. Aktörerna har kommit och gått och kommit igen, men det är helt klart att utan USA, Storbritannien, Frankrike och Västtyskland – och Sovjetunionen – hade Saddam Hussein inte varit så väl rustad för kemisk och biologisk krigföring mot Iraks egna medborgare och grannländerna.

Alla västerländska, och sovjetiska, ledare har känt till tortyren och de politiska morderna i Irak, förtrycket av oppositionen och av kurder och shiamuslimer, liksom stödet till olika terrororganisationer. Ändå har de lånat ut pengar till Saddam Hussein, de har låtit vapentillverkare och kärnkraftsleverantörer ge honom krediter, de har utbildat hans soldater och hans kärnkraftstekniker. Stormakterna har också låtit Saddam Hussein köpa vapen samt utrustning som kunnat användas för produktion av kärnvapen och kemiska och biologiska vapen.

Det är det kalla kriget i kombination med ekonomiska hänsyn som har styrt västmakternas agerande i förhållande till Irak. Irak har haft råd att strö oljepengar omkring sig. Efter revolutionen i Iran och under hela 1980-talet, som dominerades av kriget Iran–Irak 1980–88, var Irak också gynnat som motkraft till de ondskefulla mullorna i Teheran.

Vändpunkten i västvärldens förhållande till Irak kom den 2 augusti 1990. Då invaderade Saddam Hussein Kuwait, vars oljerikedomar han trodde skulle lösa de ekonomiska problem som Irak ådragit sig genom kriget med Iran.

FN reagerade mot att en suverän stat ockuperades, USA reagerade mot att kontrollen över världens oljetillgångar i bland annat Saudiarabien hotades. Irak slogs i bojor med ett massivt handelsembargo. I januari 1991 förklarade en FN-allians med USA i spetsen krig. Irak besegrades på några veckor till priset av över 100 000 irakiska liv.

Efter Kuwaitkriget uppmanade USA:s president George Bush Iraks befolkning att "tvinga diktatorn Saddam att avgå". Någon militär hjälp utlovades inte, men både shiamuslimerna i söder och kurderna i norr hörsammade uppmaningen och tog till vapen. Saddam Hussein slog skoningslöst ned upproren och satt själv kvar i orubbat bo.

Sju år har gått sedan dess och Iraks relationer till västvärlden förblir låsta. USA och Storbritannien kräver att embargot ska bestå tills FN slagit fast att Irak gjort sig av med alla massförstörelsevapen. Regimen för ett kallt ställningskrig mot FN:s vapeninspektörer.

I Irak har dock livet förändrats dramatiskt. Före kriget var landet en tyrannisk välfärdsstat. Samtidigt som irakiskt flyg sprutade giftgas över irakiska kurder praktiserades Baathsocialismen så att en hel del av landets oljeinkomster fördelades till befolkningen. Trots att irakierna inte hade – och inte har – någon rätt att läsa och skriva fritt var skolorna välutrustade och mycket pengar satsades på att utrota analfabetismen.

Idag återstår bara tyranniet. Saddam Hussein har torrlagt stora träskområden i södra delen av landet och tvingat den shiamuslimska befolkningen där på flykt. Han har vägrat att samarbeta med FN för att få sanktionerna hävda. Tusentals civila irakier, många av dem barn, har dukat under på grund av den brist på sjukvårdsutrustning och medicin som embargot orsakat.

Den akuta bristen har avhjälpats något sedan 1996 då Irak fick börja sälja en viss volym olja förutsatt att intäkterna används till mat och medicin. Men Saddam Hussein har visat motvilja mot att utvidga olja-mot-mat-programmet eftersom det innebär att han riskerar att förlora det kanske mest effektiva vapen han har i kampen mot sanktionerna – det irakiska folkets lidande.

Alltsedan den irakiska invasionen av Kuwait har västvärldens massmedier debatterat om man borde försöka avsätta eller mörda Saddam Hussein. USA:s utrikesminister Madeleine Albright har gjort uttalanden som har tolkats som att hon anser att det bör göras.

Med all sannolikhet är detta mest retorik. Först och främst är det inte säkert att det skulle bli så lätt rent praktiskt. USA:s högteknologiska vapen må vara effektiva men deras "kirurgiska precision" är något överskattad.

Västvärlden har inte heller någon klar uppfattning om var den irakiska befolkningen står. Saddam Hussein omges av en omfattande personkult som framställer honom som hjälten i kampen mot en ond omvärld. Amerikanerna bedömer att det finns en risk för att Saddam Hussein skulle bli martyr om han mördades eller tvingades bort från makten av "västerländska imperialister".

Och vad skulle vara alternativet? Den irakiska oppositionen består av ett myller av rörelser, partier och personer som alla mer eller mindre är på kollisionskurs med varandra. De fyra grupperingar som har visst folkligt stöd är KDP (Kurdistans demokratiska parti), PUK (Kurdistans patriotiska union), el-Dawaa och Högsta rådet för en islamisk revolution i Irak. Men ingen av dessa rörelser har stöd över hela Irak och västvärlden hyser inget förtroende för någon dem.

KDP och PUK är milisgrupper som av och till bekrigar varandra i den självstyrande zonen i irakiska Kurdistan. De hävdar båda att de kämpar för kurdernas sak. För det första räknar det ut dem som företrädare för irakierna som helhet och för det andra är det inte sant. Grupperna präglas av klantänkande och personkult snarare än en strävan efter ökade rättigheter för kurderna.

El-Dawaa och Högsta rådet för en islamisk revolution i Irak är shiamuslimska grupper som har sin maktbas i södra Irak. I västvärldens ögon innebär det att de är lierade med Iran, vilket bara delvis stämmer. Men de är hur som helst båda rörelser som endast representerar den shiamuslimska minoriteten.

Kommunistpartiet är det enda partiet i Irak som, vid sidan av Baathpartiet, har anhängare inom alla etniska och religiösa grupperingar. Men årtionden av förtryck har tappat kommunistpartiet helt på blod.

Återstår då den gruppering till vilken många irakier i exil sätter sitt hopp – Irakiska nationalkongressen (INC), en Londonbaserad paraplyorganisation för en rad grupper från olika läger i Irak. Den bildades 1992 med amerikanskt stöd för att arbeta för att avsätta Saddam Hussein.

Just INC:s och dess ledares Ahmed Chalabis starka band till USA har gjort att den har fått svårt att samla stöd bland irakier i gemen. Irakierna må vara kritiska till Saddam Hussein men sanktionerna och bristen på amerikanskt stöd under upproren 1991 gör att de helt saknar förtroende för USA.

INC säger sig sträva efter en irakisk federation med en vald regering som skulle sköta utrikesfrågor men lämna övrigt till regionala administrationer. Det är ungefär så ett framtida Irak måste se ut om det ska kunna bli en fungerande demokrati.

Men det är långt tills det finns en folklig bas i Irak för ett sådant projekt. Västerländsk demokrati är inget självklart ideal i en stat som aldrig erfarit något liknande och där makten fortfarande baseras på klanstrukturer.

Västmakterna med USA i spetsen skulle sannolikt helst vilja se ett maktskifte i traditionell irakisk stil – en militärkupp av en sunni-arabisk general, bara något mer rumsren än Saddam Hussein. Annars är risken stor att Irak skulle falla sönder i sina tre beståndsdelar, och det vill varken västvärlden eller grannländerna se.

Turkiet vill inte höra talas om någon kurdisk stat som skulle kunna inspirera den egna kurdiska minoriteten. Den kurdiska gerillagruppen PKK, som opererar i Turkiet, har sina baser i norra Irak. I och med det områdets oklara ställning – det är ingen egen stat men står utanför Bagdads kontroll – har Turkiet kunnat genomföra ett antal offensiver där. Turkarna har också upprättat en säkerhetszon på den irakiska sidan om gränsen, i stil med den israeliska säkerhetszonen i södra Libanon. Sådan verksamhet skulle försvåras om irakiska Kurdistan blev ett självständigt och erkänt land.

Samma sak gäller för Iran. Även detta land brottas med en kurdisk gerillagrupp, Kurdistans demokratiska parti–Iran (KDP–I), som har sina baser i Irak och som skulle kunna få större spelrum i ett självständigt Kurdistan.

Samtidigt skulle Iran inte tacka nej till den möjlighet till ökat inflytande över shiamuslimerna i söder som skulle uppstå genom en shiamuslimsk stat i södra Irak. Men en sådan skulle å andra sidan ge Saudiarabien skrämselflicka. Södra Irak gränsar till de områden i Saudiarabien som bebos av shiamuslimer, en grupp som anses vara drivkraften bakom den militanta islamistiska opposition som på senare år genomfört flera sprängattentat inom landet.

Inte ens Israel har nog egentligen så mycket emot att Saddam Hussein sitter kvar eftersom USA då håller Irak kort och stänger landet ute från det regionala maktspelet.

Källor:

Geoff Simons, "Iraq – from Sumer to Saddam", Macmillan 1994

Irak, Länder i fickformat, Utrikespolitiska institutet, 1995

Artiklar:

Henri Barkey, "Kurdish Geopolitics", Current History, januari 1997

Mouna Naïm, "L'opposition iraqienne est minée par ses disparités, ses conflicts et ses alliances", Le Monde, 15–16 februari 1998

Mariam Shahin, "Unhappy Landings", The Middle East, januari 1998

Max Singer and David Wurmser, "Iraqracy", New Republic, mars 1998

"What could military action achieve?", Middle East International, februari 1998

Diverse artiklar i Newsweek, DN, Svenska Dagbladet m fl tidningar